

FARMAKOGNÓZIAI HÍREK

független hírújság (megjelenik negyedévente)
ALAPÍTVÁ: 2006-ban (PTE ÁOK Farmakognóziái Intézet)

2015. JÚNIUS X. évf. 36. szám
Kiadó: PlantRepro.eu Nonprofit Kft.
ISSN:2060-1387

Tartalom

Köszöntő dr. Rácz-Kotilla Erzsébet születésnapja alkalmából.....	1
Illóolajok és aromaterápia 26. rész	2
Villányi bortól a kamillanemesítésig – emlékek a Teleki-családról.....	4
Személyes emlékek Dr. Teleki Juditról	5
Egy sok vitát kiváltott 18. századi füveskönyv	7
Tihany és a levendula	9
XIV. Magyar Gyógynövény Konferencia Pannonhalmán	10
Recept	12
Impresszum.....	12

Köszöntő dr. Rácz-Kotilla Erzsébet 90. születésnapja alkalmából

Prof. dr. Rácz-Kotilla Erzsébet 1925. június 3-án született Aradon. Érettségi után a Bolyai Tudományegyetem gyógyszerészeti szakán tanult, majd 1949-től a marosvásárhelyi OGYE Gyógyszerészeti Karán szerzett diplomát 1950-ben. Gyakornok volt a Farmakognóziái Tanszéken, majd a Gyógyszertani Tanszéken tanársegéd (1960-), a gyógyszerészeti tudományok doktora (1962), adjunktus (1966).

1. kép: *Salvia officinalis* L.
Dr. Rácz-Kotilla Erzsébet festménye

Nevéhez kötődik a Gyógyszerhatástani Tanszék megalapítása, valamint a gyógynövénykert irányítása, ahol 1989-ig dolgozott. Számos továbbképző tanfolyamot tartott biofarmáciai, fitoterápiás és farmakovigilanciái területen; vendégelőadó volt Budapesten és Pécsen is, ahol 1993 óta él. Férjével, Prof. dr. Rácz Gáborral (1928-2013) hisztológiai, fitokémiai és farmakológiai munkában dolgozott együtt. Eredményeit hazai és külföldi folyóiratokban, valamint kötetekben tette közzé. Munkásságának értékes részét képezik gyógynövény-festményei (1. kép), amelyekkel intézetünket is megajándékozta. Erzsi néni látogatásaink alatt mindig készségesen segíti intézetünk munkáját hasznos és értékes javaslataival (2. kép).

2. kép: Látogatás Erzsi néninél (Pécs, 2014. okt. 7.)

***Sok szeretettel köszöntjük Erzsi nénit
90. születésnapja alkalmából;
kívánunk jó egészséget és sok erőt,
Isten éltesse sokáig!***

PTE ÁOK Farmakognóziái Intézet
munkatársai

Illóolajok és aromaterápia

26. rész

Az ánizsolaj

Sorozatunk decemberi részében a kínai csillagánizsolaj felhasználási lehetőségeit ismertettük, érdemes azonban figyelmet szentelnünk a gyógyászatban és a gasztronómiában szintén gyakran alkalmazott, némiképp hasonló összetételű fűszernövénynek, a közönséges ánizsnak is. Ebben a lapszámban ezért a már említett gyógynövény illóolajával és termésével fogunk közelebről megismerkedni.

1. kép: Ánizstermés (*Anisi fructus*)
Fotó: Dr. Horváth Györgyi

Az illatos- illetve fűszeránizs néven is ismert közönséges ánizs (*Pimpinella anisum* L.) az **ernyővirágzatúak** (Apiaceae) családjába tartozó egyéves gyógynövény. Az angol konyha egyik kedvelt fűszere, a XIV. században luxuscikként tartották számon, a vele való kereskedelmet Angliában vámmal sújtották. Főként a Földközi-tenger partvidékén és Kis-Ázsiában honos, **házánkban** elsősorban **termesztett** fajként jelenik meg. A kb. 50-75 cm magasságot is elérő példányok alsó levelei kerekdedek, amelyeket középen rövidebb nyelű összetett, szeldelt levelek követnek. Felső levelei 2-3-szorosan szárnyasak és sallangosak, hosszú nyelű tölevelei épek, fűrészes szélűek. Az összetett, 7-15 sugarú ernyővirágzatot apró halványzöld illetve fehér virágok alkotják. **Körte alakú**, tojásdad, 3-6 mm hosszú, barnás színű **termésein** 5-5 világosabb kiemel-

kedő borda található. A jellegzetes **illatú, fűszeres ízű**, nehezen szétváló **ikerkaszatok** csúcsán a bibék maradványai is előfordulnak. Az ánizstermés könnyen **összetéveszthető** a mérgező **faltos bürök** (*Conium maculatum* L.) apró **terméseivel**, amelyek az ánizstól eltérően nem szőrözöttek. Lúggal való kezelés hatására kellemetlen szaguk is figyelmeztető jel lehet a bennük levő koniin alkaloidnak köszönhetően.

A **gyógyászat** főként az **ánizs termését** (*Anisi fructus*) (1. kép) és a száraz, érett ikerkaszatokból vízgőzdesztillációval kinyert **illóolajat** (*Anisi aetheroleum*) használja fel, amelyek hivatalos drogként szerepelnek a VIII. Magyar Gyógyszerkönyvben. Az ánizsolaj tiszta, színtelen vagy halványsárga, fény hatására könnyen gyantásodó, könnyen folyó folyadék, amely a termésben 2-6%-ban található meg. Az illóolaj **fő komponense**, a csillagánizshoz hasonlóan a nagyobb százalékban megtalálható **transz-anetol** (80-95%). **Kisebb mennyiségben** azonban **esztragol** (0,5-5%), **cisz-anetol** (0,1-0,4%), **α -terpineol** (<1,2%), linalool (<1,5%) ánizsaldehid (0,1-1,4%), **pszeudoizoeugenol-2-metilbutirát** (0,3-2%) és szeszkviterpén komponensek is előfordulnak benne. Az ánizs gyökeréből izolált illóolaj esetén főként a pszeudoizoeugenol komponens dominál. A termésolaj lehűtve már 16-18°C-on képes megdermedni, azonban enyhe melegítéssel könnyen ismét cseppfolyóssá válik. A **termésben** ezenfelül **fenolsavak**, **flavonoidok** (apigenin, luteolin), **kumarin-származékok** (szkopoletin, umbelliferon), 20-30%-ban **zsíros olaj**, illetve 1-2%-ban **telített zsírok** is megtalálhatók.

Felhasználás: Az ánizs **fűszerként való használata** egészen az egyiptomi kultúráig nyúlik vissza. A rómaiak nehezebb ételek után fogyasztották, Indiában pedig a mai napig elterjedt az egész termések étkezés után történő rágcsálása, emésztést könnyítő hatásuk miatt. Bár az ánizs **jótekonny hatásától kevés humán bizonyíték** áll rendelkezésünkre, a napi orvosi gyakorlat főként emésztést elősegítő, tejelválasztást fokozó, köptető, illetve görcsoldó tulajdonságai mi-

att használja. A népgyógyászat emellett afrodisziákumként, féregűzőként és abortív növényként tartja számon. A termések vizes, illetve alkoholos kivonatát **gastro-intesztinális panaszok**, főként teltségérzet, puffadás, étvágytalanság ellen, valamint **ingerlékenység, feszültség enyhítésére** alkalmazzák több készítményben (pl.: Maurers svédcsepp oldat, Herbária nyugtató/szélhajtó teakeverék, Carmol csepp, Species carminativa FoNo VII., Spec. sedativa FoNo VII.). Az ánizstermést gyakran alkalmazzák kismamák teaként, **tejelválasztást serkentő** hatása miatt is (pl. Naturland Fitolac filteres teakeverék, Herbária Laktoherb filteres teakeverék). Az ánizsolaj intraperitoneális alkalmazása (50 mg/ttk) egereken vizsgálva megnövelte a fenobarbitál indukálta alvási periódust. A kutatók hasonló eredményt kaptak az illóolaj fő komponensének alkalmazásával is.

Az illóolaj állatkísérletekben megfigyelt **expektoráns, szekretolitikus és bronchodilatátor** hatását **légutak hurutos megbetegedései**, bronchitis, váladékképződéssel járó köhögés, idült gyulladásos légzőszervi betegségek valamint meghűlés és nátha esetén légzéskönnyítő **kenőcsökben, teakeverékekben** használják ki (pl.: Naturland légzéskönnyítő mellkenőcs gyermekeknek/felnőtteknek, Naturland orrkenőcs, Species contra tussim FoNo VII.). LPS által kiváltott gyulladásos tüdőmodellekben az anetollal való előkezelés **gyulladáscsökkentő** hatásának bizonyult egérkísérletben. A hatás hátterében valószínűleg az anetol direkt NF- κ B útvonalra kifejtett, valamint indirekt gyulladásos mediátorok (TNF- α , NO) felszabadulására gyakorolt gátló hatása állhat. *In vivo* macskákön és tengerimalacokon végzett vizsgálatban az illóolaj emulziójának 2 cseppje, valamint 12%-os etanolos oldata eredményesen növelte a légúti nyák mennyiségét, valamint fokozva a ciliáris aktivitást elősegítette annak kiürülését. A vizsgálatok során az illóolaj inhalációval történő alkalmazása (0,7-6,5 g/ttk) szintén hasonló eredményt mutatott. Az illóolaj, valamint a termés vizes és alkoholos kivonatának **spazmolitikus** hatását tengerimala-

cokon elvégzett állatkísérletekben támasztották alá. A vizsgálat során a karbakol és metakolin segítségével indukált kontrakciókat az ánizsolaj (0,02 ml) mellett a vizes (1,5 g termés), valamint az etanolos kivonat (0,25 g termés) is eredményesen gátolta. A *transz*-anetol oldatát nyulak kötőhártya zsákjába juttatva, a komponens dóziszfüggő **helyi érzéstelenítő** hatást mutatott a kötőhártya reflex kiváltása során. A főkomponens **antinociceptív** hatása szintén állatkísérletekkel alátámasztott, amely feltételezhetően a gyulladásos mediátorok mérsékelt termelésének illetve felszabadulásának köszönhető.

Patkányokon végzett kísérletek során az illóolajjal szemben egyedül **termésének** hexánnal készült **kivonata segítette** elő eredményesen a **máj funkcióinak regenerálódását** *in vitro* és *in vivo* körülmények között, szén-tetraklorid által előidézett májkárosodás esetén. A orálisan alkalmazott *transz*-anetol **ösztrogén-szerű hatását** szintén patkányokon végzett kísérletekben figyelték meg először. Valószínűsítik, hogy a hatás az anetol és metabolitja dietilstilbösztrolhoz való szerkezeti hasonlóságának köszönhető. Az illóolaj fő komponense **antikarcinogén** hatást is mutatott több vizsgált tumorfajta ellen, azonban ezek az eredmények egyelőre csupán állatkísérletekkel igazoltak. Az ánizsolaj **antimikrobás hatását** *in vitro* vizsgálatok támasztják alá számos Gram-pozitív (pl. *Bacillus subtilis*, *Staphylococcus aureus*, *Streptococcus* sp.) és Gram-negatív (pl. *Campylobacter jejuni*, *Proteus vulgaris*, *Escherichia coli*, *Salmonella thypi*) baktériummal, valamint gombafajokkal (pl. *Aspergillus flavus*, *A. niger*, *Penicillium digitatum*, *Candida albicans*) szemben.

Az ánizstermés és -illóolaj markáns ízét az **élelmiszeripar** is **gyakran használja** különböző szörpök, édességek, ostyák, befőttek készítésekor, továbbá **számos nemzet alkoholos italában** is (pl. Olaszország: Anesone, Törökország: Raki, Görögország: Ouzo, Bulgária: Masztika, Franciaország: Pastis, Spanyolország: Anís, Egyiptom:

Kibib, USA: Herbsaint) jellegzetes **fűszerként** szerepel.

Adagolás: Kizárólag **felnőttek** részére **50-200 µl ánizsolaj** javasolt napi háromszor alkalmazva. Két hétnél hosszabb ideig történő használata nem tanácsolt. A **termésből** készült **forrázat** előállításához 1 éves korig 0,5 g drog, 1-4 éves korig 1 g, 4-10 éves korig 2 g, 10 éves kor felett 3 g drog használata javasolt.

Mellékhatás, ellenjavallat: Az ajánlott dózis betartása mellett jelenleg nincs tudomásunk az ánizzsal szemben jelentett mellékhatásról, illetve más készítménnyel való interakciójáról. A közönséges ánizs termékével, illóolajával vagy annak fő komponensével szembeni allergia esetén a készítmények használata ellenjavallt. Alkalmazása fokozott körültekintést igényel, amennyiben már korábban fennállt más, nagy mennyiségben anetolt tartalmazó gyógynövény drogjával (pl. csillagánizs, édeskömény) kapcsolatos túlérzékenység. Az **illóolaj 18 éves kor alatt** való alkalmazása elegendő bizonyíték hiányában **nem javasolt**. Az ánizsolaj erős vérlemezke-aggregációt gátló, glükóz felszívódását elősegítő, illetve ösztrogén-szerű hatásának köszönhetően a készítmények alkalmazása **diabétesz, ösztrogén-dependens daganatok, vagy vérképzési zavarok esetén, továbbá antikoaguláns kezelés alatt ellenjavallt**. Mivel nem áll rendelkezésünkre elegendő adat várandósság alatt való biztonságos alkalmazásáról, illetve az illóolaj anyatejbe való átjutásáról, így alkalmazása **szoptatás és várandósság esetén** kerülendő, vagy **kizárólag szakorvosi felügyelet mellett** javasolt.

Dr. Ács Kamilla, Ph.D. hallgató

Sorozatunk folytatódik...

Felhasznált irodalom a szerzőnél.

Villányi bortól a kamillanemesítésig – emlékek a Teleki-családról

(Bevezetés)

Galambosi Bertalan gyógynövény-termesztő élete javát Finnországban töltötte. A Farmakognóziái Hírekben (2011. VI(22): 2.) már méltattuk munkásságát 65. születésnapja alkalmából. Most közzé tett személyes hangú írását Teleki Judit emlékének ajánljuk.

Helytörténeti vonatkozásban is kivételesen érdekes, hogy Svábné Teleki Judit nagyapja, Teleki Zsigmond (1854-1910) a leghíresebb villányi borkereskedők egyike volt, akinek fia, Sándor (Teleki Judit apja) tovább növelte a család tekintélyét. A jelenlegi villányi bormúzeumot Teleki Zsigmond egykori pincéjében alakították ki. Itt megismerhetjük borászati munkásságát és a szőlő-alanynemesítésben elért úttörő eredményeit. A Pécsen született Teleki Judit (később, mint dr. Sváb Jánosné) a gyógynövény-termesztésben és kamillanemesítésben ért el nemzetközileg is elismert eredményeket. Nem kis érdeme, hogy Kerepesen, az akkori Szilasmenti MgTSz-ben tudásának, szemléletének legjavát önzetlenül át tudta adni az akkor még pályáját kezdő Galambosi Bertalan kertészmérnöknek, aki emlékeit most megosztja a Farmakognóziái Hírek olvasóival.

Svábné Teleki Judit elsők között bizonyította be Magyarországon, hogy a minőségi drog előállítása – természetű gyógynövények esetében – igen gondos nagyüzemi termesztéssel megoldható!

Prof. emer. Szabó László Gy.

Személyes emlékek dr. Sváb Jánosné dr. Teleki Juditról, a modern magyar gyógynövénytermesztés úttörőjéről

Dr. Sváb Jánosné Teleki Judit nagyapja a híres szőlőoltvány-nemesítő, a pécsi születésű Teleki Zsigmond volt (1854-1910), aki a filoxéravész után villányi szőlőtelepén nemesített és szaporított rezisztens alanyú oltványokat. Ezzel a ma világhírt elérő villányi szőlő-borkultúra alapjait tette le. Munkáját fia (Judit apja), Teleki Sándor folytatta.

Teleki Judit 1923. január 18-án Pécsen született. Iskolai tanulmányait a pécsi Miasszonyunk Zárdában végezte. Budapesten, a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 1944-ben szerzett agrármérnöki oklevelet. 1945-ben kötött házasságot évfolyamtársával, Sváb Jánossal. Szülei arra nevelték, azért taníttatták, hogy a család villányi szőlőtelepének szakmai irányítását átvegye. Terveiknek a történelem más irányt adott. Dr. Sváb János (1922-1986) később tudományos tanácsadó, a Nemzetközi Biometriai Társaság Magyar Csoportjának vezetője lett, akinek könyveiből agrárszakemberek generációi tanulták a mezőgazdasági biometriát. Dr. Sváb Jánosné pedig a mezőgazdasági tudományok kandidátusává, a Szent István Egyetem címzetes egyetemi docensévé, kiváló növény-nemesítővé, a hazai gyógynövény-termesztés egyik kiemelkedő, nemzetközileg elismert szaktekintélyévé vált.

1951-től 1953-ig a Gyapottermeltető Vállalat csillagfürt-magvizsgáló laboratóriumában dolgozott Budapesten. 1953-ban a nyírségi Gyulatanya kísérleti gazdaságába került. Itt a csillagfürt-nemesítés szabadföldi és laboratóriumi munkáját irányította, majd 1957-ben az Országos Mezőgazdasági Fajtakísérleti Intézetben a csillagfürt fajok országos témafelelőse lett.

1958-ban Budakalászon, a Gyógynövény Kutató Intézetben kapott kutatói állást. 1960-ban a Gödöllői

Agrártudományi Egyetem szerzett egyetemi doktori címet. (Disszertációjának címe: „Adatok a sárgavirágú csillagfürt nemesítésének főbb kérdéseire”.)

A Gyógynövény Kutató Intézetben munkatársával, Földesi Dezsővel kiterjedt agrotechnikai kutatásba kezdtek abból a célból, hogy nagyüzemi technológiákat dolgozzanak ki. A gépesítés szempontjai mellett kulcskérdés megoldása vált szükségessé. Optimális gyomirtási módszereket kellett kidolgozni. Így került sor igen sokféle (kb. 40) herbicid mikroparcellás tesztelésére. Az eredmények egy részét 1969-ben elkészített kandidátusi disszertációjában összegezte („Vegyszeres gyomirtás Labiatae családba tartozó gyógynövény kultúrákban”). Sikeres védés nyomán 1970-ben elnyerte a mezőgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot.

Emellett az intézetben megkezdte a kamilla nemesítését is. Kiváló megfigyelő készsége és az értékelésben szerzett tudása lehetővé tették, hogy munkájának gyümölcsét, a ‘Budakalászi-40’ kamillafajtát 1970-ben állami elismerésben részesítette az Országos Fajtaminősítő Tanács. (A másik magyar kamillafajtát, a ‘Soroksári’-t első professzorom, dr. Kerekes József nemesítette a Kertészeti Főiskolán.)

A tudományos és nemesítői elismerések birtokában, kellő gyakorlati tudással 1970-ben eleget tett az akkor már jól ismert kerepesi Szilasmenti MgTSz elnöke, Koós László meghívásának. A gyógynövény-termesztési ágazat vezető főmérnökeként itt dolgozott 1999-ig, 78 éves koráig. Eredményes tevékenységének is köszönhető, hogy a “Szilasmenti” jelző hamar országosan elismert márkánévvé vált. Itt folytatta a kamilla fajtafenntartó nemesítését, a vetőmag-termesztés irányítását, de figyelme sok más gyógynövény termesztésére is kiterjedt. Megtisztelő feladat volt számomra öt új szelektált törzsanyagának tesztelése finnországi viszonyok között.

A szövetkezetben kiemelkedő eredményt ért el az egyéves konyhakömény nemesítésében. Az általa nemesített, 1987-

ben állami elismerésben részesülő 'SzK-1' konyhaköményfajta iránt nemcsak itthon, hanem külföldön is nagy érdeklődés mutatkozott.

Tagja volt az Országos Fajtaminősítő Tanácsnak és nyugat-európai cégektől is kapott megbízást új fajták termesztésére. Nagy gonddal választotta ki a német cég szabadalommal védett fajtáinak termőtábláit a kerepesi dombokon. Irányítása mellett 1974-77 között a szövetkezetben 115 tonna fémzárolt vetőmagot állítottunk elő. Kapcsolatot teremtett a Budapesti Vegyi Művekkel, ennek révén 20 hektáron végeztünk herbicid-hatékonysági kísérleteket. Több ezer hektáron alkalmaztuk az általa kialakított vegyszeres gyomirtási módszereket.

Kitűnően beszélt németül, angolul és franciául. 1979. júliusában Budapesten a Nemzetközi Kertészeti Tudományos Társaság (ISHS) 2. Fűszer- és Gyógynövény Szimpóziumán három nyelven kalauzolta a 26 országból érkezett kutatókat, akik nagy elismeréssel nyilatkoztak a hatalmas levendula-, kamilla- és mustártáblák, valamint a feldolgozó üzemek látogatása alkalmából.

Közel nyugdíjba menetele előtt megszervezte a vadon termő gyógynövények magjának gyűjtését, tisztítását és exportját. E példás, úttörő tevékenység az 1980-as évek közepétől kezdve sok embernek adott jövedelmező, hétvégi elfoglaltságot.

Tudását örömmel adta át kezdő agrár- és kertészmérnököknek. Részt vett az egyetemi képzésben is. 1973-83 között 14 diplomamunka témavezetője volt. Amikor 2002-ben a Szent István Egyetem Kertészettudományi Karának címzetes egyetemi docense lett, még gyakrabban szerepelt vizsgabizottsági tagként a Kertészettudományi Kar Gyógy- és Aromanövények Tanszékén és opponensként a Magyar Tudományos Akadémián.

Mintegy 50 szakcikkén kívül ő írta a termesztési fejezetet a kamilla-kultúrflóra monográfiában, de még számos gyógynövény-termesztési szakkönyv, tan-

könyv fejezeteit írta vagy lektorálta. Kedvenc növényei a kamilla, édeskömény, konyhakömény, kapor, levendula, orvosi és muskotályzsálya, izsóp és útifű fajok voltak.

Számomra különösen fontos volt, hogy nagy megértéssel támogatta finnországi meghívásomat, hiszen ő is hosszabb időt töltött Egyiptomban, ahol a teljesen eltérő éghajlati körülmények között termelt kamillavirág minőségét vizsgálta. Kollégái később csipkelődtek is vele, mondván, hogy éppen a konkurensse váló egyiptomiakat tanította meg kamillát termesztetni.

Amikor 1990-ben Finnországban, Mikkeliben, a Finn Mezőgazdasági Kutatóintézet állomásán nálam járt, kifejezte, hogy szeretné, ha hazatérnék és folytatnám munkáját a szövetkezetben. Maradásomnak később igazat adott.

Budapesten hunyt el 2008. augusztus 15-én. A tudomány szolgálata családjára is jellemző, lányai közül Zóra biológus-PhD (férje Maliga Pál növényi molekuláris biológus, az MTA külső tagja), Erzsébet fizikus-kandidátus (férje Balaskó Márton kutatómérnök-PhD).

Életem nagy szerencséjének tartom, hogy 10 éven át közvetlen munkatársa és tanítványa lehettem. Tőle nemcsak a szakma fortélyait leshettem el, hanem a munkaszervezés emberi hozzáállását is. Dinamikus és lényegét látó természete bölcs nyugalommal és kedves humorral társult. Mindannyian tiszteltük és szerettük. A hazai nagyüzemi gyógynövénytermesztés egyik legkiemelkedőbb művelője, elhivatott úttörője volt!

Galambsi Bertalan
bertalan.galambsi@surffi.fi

Felhasznált irodalom a szerzőnél.

Egy sok vitát kiváltott 18. századi füveskönyv

Az elmúlt évszázadok krónikái a tudományokat és a művelődést előre vivő tudós fők mellett számos olyan személyre is ráirányítják a figyelmet, akik valójában nem fedeztek fel különleges újdonságot, nem vívták ki egyértelműen a kortársak elismerését, még kevésbé az utókorét, személyük és munkásságuk mégis foglalkoztatja a későbbi nemzedéket. Közéjük tartozik *Nedelici Váli Mihály*, akinek egybehangzóan elismerték botanikai tudását, gyógyító tevékenységét, a lakosság bizonyos köreiből hallatlan érdeklődéssel forgatták a házi orvoslás kézikönyvének tekinthető művét, mégis megkérdőjelezték orvosi oklevele hitelességét, elítélték kalandos életét.

Elszegényedett nemesi család sarjaként született 1710 körül Szalkszentmártonban. Korán árvaságra jutott, ezért a Szepesség egy kis településén nagynénje nevelte, akit rosszhírű kuruzslóasszonyként ismertek. A kis Mihály iskola helyett vele járta az erdőmezőt és megismerte a gyógynövényeket, sőt nénye „gyógyításainál” is segédkezett. Néhány év múlva az olejkárokhoz - a Felvidék vándor gyógyszerárusaihoz - csatlakozott, a vándorlás során egész Oroszorszáig eljutott. Ezalatt a gyógyítással, gyógyszerkészítéssel kapcsolatos ismeretei tovább gyarapodtak. 1733-ban beállt katonának és feltételezhető, hogy ott kitanulta a borbélysebészi mesterséget. A sereggel eljutott Itáliába és korábban szerzett tudása, gyakorlati tapasztalatai alapján a padovai egyetem érdemesnek találta arra, hogy az orvosi előadások látogatása nélkül is engedélyezze neki a végső szigorlat letételét. A vizsgán minden szempontból helyt állt, ezért 1743. augusztus 8-án doktorrá avatták. Mivel diplomájának eredeti okirata nincs (a történet ismeretében Váli birtokában sem volt meg, talán a folyamatos vándorlás során elveszett), csak az egyetem későbbi vezetése által kiadott másolat, ez a hiányosság később sok kellemetlenség forrása lett.

Néhány évig gyakorló orvosként tevékenykedett, az olaszok csodadoktorként ünnepelték, különös sikereket ért el a nyavalyatörösök terápiájával. Egy haragosa azonban ördögösséggel vádolta meg, ezért az inkvizíció börtönébe került. Pártfogói segítséggel innen is szerencsésen megmenekült, de felfelé ívelő karrierjében ez az eset mégis megtorpanást jelentett. Utána került Galgócra *Erdődy György* országbíró házi orvosaként; eredményes gyógyításai itt is hamar hírnevet szereztek számára. Egy alkalommal 1750-ben *Torkos Jusztusz Jánossal* is konzultált; a pozsonyi főorvos elismeréssel szól arról, hogy Váli bámulatosan ismeri a gyógynövényeket és azok orvosi alkalmazását. Valamennyi kortársa ezt a tudását emelte ki.

1. kép: *Házi orvos szótártska ...* - címlap
Fotó: Dr. Kapronczay Katalin

A főúri udvar nyugalma újabb ambíciókat ébresztett Váliiban, szakirodalmi kutatásokba fogott és ő is könyvírásra adta fejét. Ekkor készült el *Herbárium*a; csatolt fejezetként az érvágás reguláit is összefoglalta. *Erdődy* vállalta a nyomtatás költségeit, de előtte lektorokat kért fel a munka véleményezésére. Egyikük *Torkos Jusztusz János*, a másik ítéshoz a nagyszombati egyetem tanára, *Mikeszasi Szegedi György* volt. A kritika lesújtóan hangzott: a mű nem egyéb, mint Méliusz *Herbárium*ának értéktelen másolata, átdolgozása. A munka ezért nem került nyomdába, a kézirat elveszett, az utókor így

nem tud véleményt alkotni róla. Erdődy ugyan szerette volna, ha házi orvosaként továbbra is szolgálatában marad Váli, de ő csalódottan és megszegyenülten elhagyta a kastélyt. Néhány évet Győrben töltött, akkor írta *Házi orvos szótárotska ...* című – alábbiakban ismertetett – könyvét (1. kép), amely engedélyt kapott a cenzori vizsgálat során a megjelentetésre, de ismeretlen okokból erre csak a szerző halála után 20 évvel került sor.

Váli életében újabb vándorévek következtek, míg 1761-ben Zala megyében bukkant fel és patrónusa, *Althan* gróf ajánlására megyei physicussá választották. A hivatalba lépéshez azonban a Helytartótanács által is elismert diploma bemutatása kellett volna. Váli diplomáját, vagyis az azt helyettesítő másolatot visszautasították. E határozat alapján 1763. július 27-én a királyi kancellária röviden utasította a vármegyét, hogy Válit, mint hiteles diploma nélkül működő tisztiorvost azonnal bocsássa el, egyúttal a magánorvosi gyakorlatot is megtiltotta neki. A megye Váli mellé állt és beadványokkal próbálták a kinevezését elérni, hangoztatva, hogy elégedettek munkájával és ragaszkodnak a külhoni diplomával rendelkező, nagy tudású orvosukhoz. A kérvény eredményét Váli már nem várta meg, ismét költözött, utazott és egy időre *Eszterházy Antal* uradalmi orvosa lett. A megszegyenült, csalódott, önmagával is meghasonlott Váli elszegényedve, a világtól elvonulva halt meg 1772-ben Fertőszentmiklóson.

A *Házi orvos szótárotska, az az betű szerént magyarul szóló orvos könyvetske* megírásának éve 1759, első kiadása 1797-ben, egy ismeretlen polgár – feltehetően Váli egyik korábbi páciense – jóvoltából került az olvasók kezébe; a címlap nem tájékoztat sem a kiadás helyéről, sem a nyomdáról. Ekkor már olyan sikert aratott a mű, hogy öt év múlva ismét kinyomtatták.

A címben szereplő orvosi jelző azért illeti meg az összeállítást, mert a betűrendbe szedett fák, füvek ismertetéséhez orvosi tanácsok fűződnek. Kétségtelen tény, hogy ezen a munkán is erősen érződik *Méliusz Juhász*, és *Beythe András* hatása, ahogyan

erre *Ernyey József* is rámutatott. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen nálunk ezidőtájt a Felvidéken *Méliusz Juhász Péter* és *Beythe András* művei kéziratos másolatban és kivonatolva közkezen forogtak. A nyomtatott könyvek közül *Pápai Páriz: Pax corporisa, Köleséri* egészségügyi regulái voltak közismertek, továbbá a Schola Salernitana egészségügyi tanácsainak közérthető megfogalmazású rigmusaira szorítkozott a népi orvostudomány. A lakosság érdeklődött a szűkségben tanácsot adó kiadványok iránt, Váli éppen ezt az igényt ismerte fel. Babonás szereket nem találni könyvében, a mérgező növények ajánlását lehetőleg kerüli, csupán néhány veszedelmesebb növényről szól, de azok alkalmazásánál fokozott óvatosságra int. Vannak elavultnak számító szereik, de ezek általában olyanok, amelyek a korabeli Dispensatoriumokban is helyet kaptak. Sok esetben utasításokat adott a gyógyfű helyes begyűjtésére vonatkozóan, figyelmeztetett a növény termőhelyével kapcsolatos káros hatásokra. Nomenklatúrájában nem alkalmazott újításokat, többnyire a köznyelvi elnevezéseket használta, a latin botanikai neveket azonban hibás, eltorzított alakban találjuk, ahogyan a nyelvet nem ismerő, kevéssé iskolázott emberek szóhasználatában előfordultak.

A könyv két fő csoportba – fák és füvek – osztotta az ismertetett növényeket; a könnyebb eligazodást segíti a betűrendben felsorolt növénynevek mutatója, illetve a „nyavalyáknak laistroma,” amely az egyes betegségek, panaszok ellen használható növényekre utal.

Váli könyve megírásának idején, minden hibája ellenére is nagy kelendősségre számíthatott volna, ami a több évtizedes késés után bebizonyosodott. Az etnobotanika kutatói körében napjainkban is nagy népszerűségnek örvend Váli Mihály összeállítása.

Dr. Kapronczay Katalin

Tihany és a levendula

A tihanyi levendulás története 1924-ig nyúlik vissza. Bittera Gyula budapesti vállalkozó ekkor kibérelt az Apáti-hegy aljában lévő kopár, sziklás területből 25 holdat, ami korábban az apátság birkalegelője volt. A beültetéshez Franciaországból hozott palántákat használt. Ez volt hazánkban az első ipari célú levendulaültetvény-telepítés. Korábban a növény Magyarországon csak a kolostorkertekből volt ismeretes.

1. kép: Őslevendulás Tihanyban
Fotó: Dr. Papp Nóra

Próbálkozását hamar siker koronázta. A gyógynövény meghonosodott a vulkanikus, sziklás talajon. A hely védett fekvésének, a tórol visszaverődő napsugaraknak és a kitűnő talajnak köszönhetően a tihanyi levendula illóolajtartalma meghaladta a franciaországiét is. Korabeli források szerint „a magyar levendula 49% észterter tartalmaz. A világpiacon eddig még nem volt olyan levendula, amelynek észter-tartalma a 42%-ot meghaladta volna.” Ekkoriban egy mázsá learatott növényből mindössze 700 g illóolajat tudtak kinyerni. Az illóolajat a tőzsdén is jegyezték és még Oroszországba is szállítottak belőle. Bittera Gyula sikerén felbuzdulva mintegy 100 hektárra növelte a levendulás területét. 1933-ban mandulafákat ültetett a levendulák közé, melyekből egy-két öreg példány még ma is látható. Kezdetekben a Csúcs-hegy lábánál fekvő lepárló épületben végezték az olaj kinyerését. 1953-ban a köz-

ség alján épült egy korszerűbben berendezett üzem. A lepárlóban a levendulavirágok hatalmas üstökbe kerültek, ahonnan magas hőfokon történő főzés és desztilláció után bádogedényekbe csepegtették ki a levendulaolajat.

A tihanyi őslevendulás (1. kép) a 60-as években indult pusztulásnak. Nagy részét beszántották és szőlőt telepítettek helyére. Mindössze 20 hektár maradt meg érintetlenül, ami azonban a művelés hiányában fokozatosan elvadult.

2. kép: Virágzás előtti levendulák az Újlevendulásban
Fotó: Dr. Bartha Sámuel Gergely

Az őslevendulás felélesztése egészen 1986-ig váratott magára. Zátonyi Zsigmond és Zátonyi Szilárd bérbe vette a Középdunántúli Természetvédelmi Hivataltól az elvadult területet. 1995-ben pedig a Külsőtóval szembeni domboldalon 7 hektáron új levendulás telepítésébe kezdtek (2. kép). Napjainkban Tihany életében a levendula újra fontos szerepet játszik. A faluban Levendula Ház Látogatóközpont fogadja az érdeklődő turistákat.

Idén már 11. alkalommal kerül megrendezésre a Tihanyi Levendula Fesztivál és Levendula Hetek (2015. június 19-21.), ahol az érdeklődők többek között betekintést nyerhetnek a növény lepárlási folyamatába, kézműves foglalkozásokon vehetnek részt és még levendulás sütemény készítésével is próbálkozhatnak.

Dr. Bartha Sámuel Gergely, Ph.D. hallgató

XIV. Magyar Gyógynövény Konferencia Pannonhalmán

A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Gyógynövény Szakosztálya 2015. május 29-30-án rendezte meg a XIV. Magyar Gyógynövény Konferenciát a Pannonhalmi Apátság Viator konferenciaközpontjában. A hazai szakmai rendezvényen 110 fő vett részt (1. kép), az öt szekcióban húsz előadás hangzott el.

Megnyitó beszédében dr. Csupor Dezső bejelentette, hogy a Gyógynövény Szakosztály Augustin Béla emlékérmét adományoz Prof. Dr. Lemberkovics Éva egyetemi tanár számára több évtizedes, magas színvonalú és lelkiismeretes oktatói tevékenysége, valamint szakmai és kutató munkája elismeréseként. Bejelentésre került továbbá az újonnan alapított Szász Kálmán Díj, amelyet fiatal kutatók gyógynövénykutatás terén elért kimagasló munkájának elismerésére háromévente oszt ki a jövőben a Gyógynövény Szakosztály. A Szakosztály elnöke ismertette az Év Gyógynövényét, amely idén a galagonya (<http://evgyogynovenye.hu>), valamint a Szakosztály újonnan induló gyógynövénynépszerűsítő honlapját is (<http://gyogynovenylap.hu>).

A tudományos program keretében számos területről hangzottak el előadások. Analitikai témájú előadást tartott Szabó Dávid (Gyógynövénykutató Intézet) a rózsaszí-

rom kivonatok összehasonlító elemzéséről, valamint Csupor Dezső (SZTE Farmakognóziái Intézet) a fekete nadálytő farmakokinetikai vizsgálatáról. Rédei Dóra (SZTE Farmakognóziái Intézet) az *Euphorbia* fajok, Lajter Ildikó (SZTE Farmakognóziái Intézet) a *Neurolema lobata* növénykémiai kutatásainak eredményeit ismertette. Ványolós Attila (SZTE Farmakognóziái Intézet) a gombák farmakológiai szűrővizsgálatáról, Bencsik Tímea (PTE Farmakognóziái Intézet) a piperin simaizomra kifejtett hatásainak farmakológiai elemzéséről, Bertóti Regina (SE Farmakognóziái Intézet) a torma illóolaj antifungális hatásmechanizmusáról tartott előadást.

Produkcióbíológiai témájú előadásában Radácsi Péter (BCE Gyógy- és Arománövény Tanszék) a vízhiány hatását mutatta be a kerti bazsalikom és egyéves borsfű produkciójára és hatóanyagaira, Kindlovits Sára (BCE Gyógy- és Arománövény Tanszék) a betakarítás időpontjának hatását vizsgálta a cickafark drogminőségére, valamint Engel Rita (MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet) az arbuszkuláris mikorrhiza gombák és műtrágyázás Lamiaceae fajok polifenolprofiljára kifejtett hatását mutatta be. Gonda Sándor (DE Növénytan Tanszék) a fitokémiai analízisben alkalmazható számítógép-támogatott lehetőségeket ismertette.

1. kép: A konferencia résztvevői

Fotó: Kiss Tivadar

Bíróné Sándor Zsuzsanna (OGYÉI) az Európai Gyógyszerügynökség Gyógynövény Bizottságának tevékenységét mutatta be. László-Bencsik Ábel (Gyógynövénykutató Intézet) az *ex situ* gyógynövénygyűjtemény értékmeghatározásának módszerét ismertette.

2. kép: Látogatás az Arborétumban

Fotó: Kiss Tivadar

A több mint ezer éve alapított bencés apátság falai között intenzív gyógynövénytermesztés és alkalmazás zajlott, amelyről az Apátság kódexei és feljegyzései is tanúskodnak. Az írott emlékek kutatását és ezekből szemelvényeket Papp Nóra (PTE Farmakognóziai Intézet) és Hortobágyi Czirbus Zoltán (Herbária Zrt.) és Bencze

Bálint (PTE KK Laboratóriumi Medicina Intézet) előadásaiban láthattuk, hogyan kelnek újra életre a régi kódexek receptjei modern termékek formájában. A gyógyteák és egyéb gyógynövénytermékek termelésének ipari aspektusa Ásványi Tibor (Naturland Magyarország Kft.) előadásában, a gyógyteák gyógyszerári helyzete Szendrei Kálmán (SZTE Farmakognóziai Intézet) előadásában került bemutatásra.

3. kép: Márton OSB bemutatja az Arborétumot

Fotó: Kiss Tivadar

Szabó László Gyula (PTE Gyógyszerészeti Intézet) a tudományterület „farmakognózia” elnevezését elemezte, valamint Pallos József Péter (Gyógynövénykutató Intézet) ismertette a száz éves Gyógynövénykutató Intézet történetét.

A tudományos program mellett a résztvevők a társasági program keretében körbejárták az Apátság épületeit, valamint az Arborétumot (2-3. kép) és a Gyógynövénykertet.

Kiss Tivadar

SZTE Farmakognóziai Intézet

Recept

Sárgadinnye fagylalt

Hozzávalók:

- 1 kg sárgadinnye
- 3 db tojás
- 3 dl tej
- 2 dl joghurt
- 1 csomag vaníliás cukor
- 20 dkg cukor
- 0,5 dl víz (forró)

Elkészítés:

A sárgadinnye (*Cucumis melo* L.) magvát és héját eltávolítjuk, felaprítjuk a húsát, és botmixer segítségével összeturmixoljuk. A tojások sárgáját a tejjel és vaníliás cukorral vízgőz felett krémmé főzzük. A cukrot a forró vízben feloldjuk, és a dinnyehúshoz adjuk. A krémhez fokozatosan hozzákeverjük a joghurtot, majd a cukros dinnyelevet. A fagylaltkrémet fedeles dobozba öntjük, és fagyasztóba tesszük.

40-60 percenként négyszer, ötször átkeverjük. Az első keverés alkalmával a fagylalathoz keverjük a három tojás habbá vert fehérjéjét. 6-8 órás fagyasztás után fogyasztható a fagylalt.

www.nosalty.hu

Impresszum

Kiadó: PlantRepro.eu Nonprofit Kft.
7633 Pécs, Hajnóczy u. 27/C

Kiadásért felel:
Dr. Farkas Ágnes (agnes.farkas@aok.pte.hu)

Alapító: PTE ÁOK
Farmakognóziái Intézet

ISSN: 2060-1387

Szerkesztők:
Dr. Papp Nóra (nora4595@gamma.ttk.pte.hu)
Dr. Horváth Györgyi (gyorgyi.horvath@aok.pte.hu)
Dr. Bencsik Tímea (timea.bencsik@aok.pte.hu)
Gyergyák Kinga (gyerikinga@gmail.hu)

Szerkesztőség címe:
7624 Pécs, Rókus u. 2.
Telefon: 72/503-650/28822, 28823, 28824
Fax: 72/503-650/28826

E-mail:
farma.hirek@gmail.com